

Lucie Zakopalová

Czesława Miłosza ślady (nie)przypadkowe : o recepcji czeskiej

Postscriptum Polonistyczne nr 1(7), 315-326

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

LUCIE ZAKOPALOVÁ
Uniwersytet Karola
Praga

Czesława Miłosza ślady (nie)przypadkowe. O recepcji czeskiej¹

Pierwsze ślady Czesława Miłosza na terenie Czechosłowacji zostały uchwycone na stronach jego własnej książki, *Rodzinna Europa*.

Pierwszym miasteczkiem zachodnioeuropejskiego typu, jakie wypadło nam oglądać, był Litomyśl w Czechosłowacji, gdzie gościnnie nas podejmował poznany przypadkiem kapelusznik [...]. Moja pierwsza zachodnioeuropejska stolica, Praga, odurzyła nas swoim powietrzem jak z pianki, pełnym śmiechów, muzyki, winiarniami w wąskich uliczkach koło Hradczynu, tłumem w trampkach Baty, który wędrował w niedziele za miasto, wioząc albo niosąc piłki, oszczepy i dyski [Miłosz 1990b, 161–162].

Wtedy, w 1931 roku, nikt nie spodziewałby się, że za ponad pięćdziesiąt lat poezja, eseistyka i proza Miłosza będzie „oknem na Zachód” dla czeskich intelektualistów – podobnie jak cała polska kultura za czasów komunistycznych. Na paryskim czasopiśmie emigracyjnym „Kultura”, w którym Miłosz publikował swoje teksty, wzorowało się „Svědectví” Pavla Tigrida, Czesi uczyli się języka polskiego, żeby móc czytać nie tylko polskich autorów, lecz również tłumaczenia książek francuskich, angielskich czy niemieckich

¹ W niniejszym artykule opisuję recepcję czeską (w latach 1945–1992 w obszarze administracyjnym Czechosłowacji), jednak należy podkreślić, że tłumaczenia czeskie wpływały też na kulturę słowacką – bowiem pokrewieństwo języków umożliwia rozumienie tekstu. Tłumaczenia słowackie twórczości Miłosza nie są przedmiotem artykułu, który opisuje tylko niektóre zjawiska recepcji czeskiej.

na język polski. Twórczość Czesława Miłosza stała się w tych czasach zjawiskiem w kulturze czechosłowackiej niespotykanym. Misjonarzami jego dzieła byli – i do dzisiaj są – przede wszystkim tłumacze. Nic dziwnego, rozumienie zaczyna się na poziomie słów i dopiero na podstawie dokładnego przekazu ich znaczenia można zbudować fundamenty interpretacji.

Tłumaczenie oraz komentowanie dzieła Miłosza było na dodatek przez długi czas przygodą dla odważnych i nie mógł sobie na to pozwolić badacz, który w latach 1951–1989 (z krótką przerwą w latach 60.) chciał pracować na uniwersytecie, szczególnie na slawistyce, opanowanej w tym czasie przez rusycystykę. Po 1951 roku Czesław Miłosz został wyeliminowany z obiegu literackiego w Czechach, tak samo zresztą jak i w PRL [Pyszny 2000]. Po drugiej wojnie światowej tłumaczenia jego wierszy ukazały się w wyborze zbiorowym *Pochodně. Výbor z polské poesie 1938–1945*, pierwszej antologii polskiej poezji wydanej po 1945 roku [Praga 1946] oraz w różnych czasopiśmiech kulturalnych (m.in. w trzecim, polskim numerze czasopisma „Kytice” z 1947 r.). Poezję Miłosza tłumaczyli Adolf Gajdoš (1884–1966), Jaroslav Závada (1907–1964) i Jan Pilař (1917–1996). Lecz po emigracji z Polski autora wysoko cenionego *Ocalenia* nie wydawano jego wierszy, a czytelnicy w Czechosłowacji nie mieli dostępu do nowych publikacji na Zachodzie; nowe tłumaczenia nie mogły też być oficjalnie wydawane, oprócz krótkiej przerwy w 1969 roku, kiedy Vlasta Dvořáčková przetłumaczyła dla czasopisma „Světová literatura”² trzynaście jego wierszy z przedmową polonisty Otakara Bartoša. Wydarzenia sierpniowe w 1969 roku i tzw. normalizacja uniemożliwiły szersze przedstawienie twórczości Miłosza, sytuacja ta nie uległa zmianie nawet po otrzymaniu przez pisarza Nagrody Nobla w dziedzinie literatury w 1980 roku³. Pierwsze osobne wydanie wierszy Miłosza, tom *Hymn o perle* w tłumaczeniu Miroslava Červenki⁴, ukazało się w wydaw-

² Wydawane w latach 1956–96 czasopismo prezentujące poszczególne literatury narodowe, prądy literackie, grupy oraz ciekawe zjawiska i osobowości literatury światowej. Przed rokiem 1989, częściowo pod wpływem tendencyjnej polityki kulturalnej, utrzymywało wysoki poziom tłumaczeń i artykułów, recenzji oraz esejów.

³ W czeskiej prasie prawie nie było wzmianek na ten temat oprócz krytycznego artykułu w gazecie partyjnej „Rudé právo”.

⁴ Miroslav Červenka (ur. 1932, zm. 2005), krytyk literacki, poeta i tłumacz, strukturalista, studiował bohemistykę na wydziale filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze, gdzie był później pracownikiem naukowym do 1968 r., kiedy został wyrzucony z uniwersytetu, i na który wrócił dopiero po 1989 roku. Współpracował z drugoobiegowymi czasopiśmami. Prezes Praskiego Koła Lingwistycznego (po 1990 r.). Wydawca *Hymnu o perle* [Miłosz 1992a].

nictwie drugoobiegowym⁵ i emigracyjnym⁶ w latach 80. Tom oficjalnie wydano w Czechosłowacji dopiero w 1992 roku, w wydawnictwie Mladá fronta.

Zainteresowanie twórczością poety wśród tłumaczy z języka polskiego było jednak w stanie pokonać przeszkody stawiane przez państwo totalitarne – dowodem na to jest liczba książek, które ukazały się tuż po 1989 roku, w momencie obalenia władzy komunistycznej i zniesienia cenzury. W latach 1989–1993 wydano wybór poezji *Mapa času* [*Mapa času*; Miłosz 1990a]⁷, refleksję intelektualisty opętanego ideologią *Zotročení duch* [*Zniewolony umysł*, Miłosz 1992c], zbiór wykładów *Świadectwo poezji* [Miłosz 1992b], wspominany już tom *Hymn o perle* oraz powieść *Dolina Issy* [Miłosz 1993]. W tym też okresie sam Czesław Miłosz dwukrotnie odwiedza Czechosłowację: w 1990 i 1993 roku, kiedy to w Karolinum na Uniwersytecie Karola w Pradze wygłosił wykład na temat erozji wartości religijnych i duchowych.

Twórczość Miłosza prezentowali czeskiemu czytelnikowi, jak wspomniano wcześniej, przede wszystkim tłumacze, którzy też publikowali – często w postaci przedmowy lub posłowania – pierwsze interpretacje jego dzieł, przedstawiali jego biografię i miejsce na mapie polskiej literatury. Jedną z czołowych tłumaczek polskiej poezji, Vlasta Dvořáčková⁸, w komentarzach do wyboru wierszy *Mapa času* podkreśla „ściśłość i celność poezji Miłosza, jego poruszanie się poza programami poetyckimi oraz ideologią, ironię, z którą potrafi komentować wydarzenia historyczne, nie ulegając pokusie patosu”. Václav Burian⁹, w posłowie do książki *Traktáty a přednášky ve verších* [Burian 1996, 175–208], zawierającej między innymi tłumaczenie *Sześciu wykładów wierszem*, akcentuje integralność światopoglądu poetyckiego

⁵ *Edice Expedice* (sv. 207) w 1985 r. Była to edycja niezależnej literatury, rozpoczęta przez Václava Havla w 1975 roku.

⁶ Index w 1986 r. Index to wydawnictwo emigracyjne (1971–1990) z siedzibą w Kolonii, publikowało czeską i słowacką literaturę, tłumaczenia literatury światowej (proza i poezja), teksty polityczne i politologiczne.

⁷ Wiersze z lat 1936–1988.

⁸ Vlasta Dvořáčková (ur. 1924) – poetka, tłumaczka, studiowała bohemistykę i polonistykę w Pradze. Pracowała jako redaktor literatury polskiej w wydawnictwach państwowych. Tłumaczy polską poezję, m.in. Czesława Miłosza.

⁹ Václav Burian (ur. 1959), tłumacz, dziennikarz, krytyk literacki, wydawca, poeta, polonista. Studiował bohemistykę i polonistykę w Ołomuńcu. Publikował w drugim obiegu. Redaktor naczelný czasopisma „Listy”. Tłumaczy poezję i eseistykę Miłosza. Wydał *Świadectwo poezji* [*Svědectví poezie*, Praha 1992], *Traktat moralny*, *Traktat poetycki* [*Traktáty a přednášky ve verších*, Olomouc 1996], *Pieseń przydrożny* [*Pejsek u cesty*, Praha-Litomyšl 2000], *Abecadlo Miłosza*, *Inne Abecadlo* [*Miłoszova abeceda*, Praha-Litomyšl 2005].

oraz trwałość i powtarzalność motywów w twórczości Noblisty, który jednocześnie stosuje różnorodne, często klasyczne, formy i gatunki.

Przywołano na początku przypadkowe spotkanie dwudziestoletniego Czesława Miłosza, podróżującego na Zachód, z Litomyslem, pierwszym miastem „zachodnim”. Przez przypadek też Jiří Červenka¹⁰ w 1978 roku znalazł w bibliotece Zdeňka Nejedlego w Hradcu Králove opublikowane przez Michigan Slavistic Publication w Stanach Zjednoczonych zbiorowe wydanie wierszy Miłosza. Jak sam tłumacz i poeta w jednej osobie dodaje, w zbiorach biblioteki książka znalazła się na pewno również zbiegiem okoliczności – nadesłana jako egzemplarz darmowy [Červenka 2008]. Jiří Červenka w komentarzach do tłumaczenia tomu *Świat (poema nainve)* dotarł do esencji ekspresji poetyckiej Miłosza. Podkreśla powiązanie historycznych wydarzeń i przeżyć Noblisty z rozwojem jego poezji. Autor, świadek zagłady i tragedii wojennej, pisze cykl wierszy, próbuje patrzeć na świat oczyma dziecka, odkrywa na nowo przedmioty, ponownie wymawia słowa „wiara” czy „miłość”, dotyka rzeczywistości poprzez nazywanie jej. Szuka pewności i znajduje ją w możliwości opisywania świata i budowania w ten sposób jego hierarchii. Červenka pokazuje, iż krajobraz poezji Miłosza jest wzorowany na wspomnieniach z dzieciństwa, a podmiot liryczny tomu *Świat* zbliżony jest do bohatera powieści *Dolina Isy*, Tomasza, który nazywając, dorasta. Červenka opisał ważne strategie używane przez Miłosza – szukanie prostych metod wyrazu, konkretności oraz docieranie do całości i prawdy uniwersalnej poprzez szczegóły.

Wymiar metafizyczny poezji Miłosza inspirował poetów, którym brakowało podobnych duchowych odnośników w literaturze czeskiej. Możemy jednak odnaleźć zbliżone tendencje – twórczość Jana Zahradníčka czy Vladimíra Holana była porównywana z poszukiwaniami poetyckimi Miłosza zarówno w artykułach naukowych [Zelinský 1991], jak również przez tłumaczy – Václava Buriana [Burian 1996] i Josefa Mlejnika [Mlejnek 2001].

Eseistyka, druga ważna część twórczości Noblisty, w czeskim odbiorze była związana na początku z polityką, bowiem pierwszą książką eseistyczną wydaną w Czechosłowacji był *Zniewolony umysł*. Jego oficjalną publikację wyprzedziły druki drugoobiegowe w edycji „Renega” w 1983 roku oraz pięć

¹⁰ Jiří Červenka (ur. 1943) poeta i tłumacz, studiował bohemistykę i filozofię w Brnie, dzielił losy czechosłowackich intelektualistów antykomunistycznych – pracował jako robotnik leśny oraz kasztelan zamku Pecka. Tłumacz poezji Czesława Miłosza. Wydał *Świat* [Svět, Zblov 2008].

lat później w wydawnictwie podziemnym „Střední Evropa”¹¹. Tłumaczenia te były wielokrotnie kopiowane i przepisywane. Zbiór esejów został odczytany jako uniwersalna analiza państw totalitarnych, jedna z pierwszych, którą opublikowano po czesku. Redaktor czasopisma, Josef Mlejnek¹², zapoznawszy się z poezją Miłosza w tłumaczeniach Miroslava Červenki, zaczął na łamach pisma „Střední Evropa” przedstawiać czytelnikom inne podejście do problematyki „naszej części Europy” – jako przestrzeni Środkowo-Wschodniej. Pojęcie to uzupełniało dwa inne, które funkcjonowały w czeskim kontekście od dawna – ideę Mitteleuropy oraz Europy Środkowej [Havelka 2000; Trávníček 2009]. Mitteleuropa, idea pojmowana jako uporządkowanie polityczne Austro-Węgier, oparte na lojalności wobec monarchii i łączące wszystkie narody, została wyczerpana, stała się uniformem biurokratów. Jej racjonalna struktura biurokratyczna zmierzała do dehumanizacji, która nastąpiła w latach 30. XX wieku [Bělohradský 1991, 39–61].

Europa Środkowa kojarzona była zaś z wystąpieniem Milana Kundery i debatą na łamach czasopism emigracyjnych i drugoobiegowych. Esaj Kundery, *Zachód porwany albo Tragedia Europy Środkowej* [Kundera 1986], pokazywał kulturę środkowoeuropejską jako kulturę byłego obszaru austro-węgierskiego i skupiał się głównie na okresie początku XX wieku oraz dwudziestolecia międzywojennego (epoka Kafki, Freuda i rozkwitu zasymilowanej kultury żydowskiej). Kundera szuka dowodów na „zachodnioeuropejskość” kultury środka i argumentów, dlaczego Zachód powinien żałować porwania swoich kresów wschodnich. Jego rozumienie Europy Środkowej opiera się głównie na pojęciu „małych narodów” i ich kultury, która została utracona po Jalcie. Skupia się na kulturze intelektualnej, koncepcjach tożsamości narodowej – wspólnotach wyobrażonych [Anderson 2008]. Koncepcja Europy Środkowo-Wschodniej Czesława Miłosza wyróżnia się na tym tle w dwóch ważnych punktach. Pierwszy to obszar geograficzny, bowiem w tekstach Miłosza należą do niego też kraje bałtyckie oraz Kresy, dzisiejsze

¹¹ Założone w 1984 r. czasopismo i wydawnictwo drugoobiegowe, zajmujące się tematyką, polityką i kulturą Europy Środkowej.

¹² Josef Mlejnek (ur. 1946), poeta, tłumacz, krytyk literacki i teatralny. Studiował bohemistykę i filozofię w Brnie, redaktor pism drugoobiegowych „Střední Evropa” i „Komunikace”. W 1985 roku podpisał Kartę 77. Po 1989 roku dziennikarz czasopism „Souvislosti” i „Lidove noviny”. Tłumacz poezji i eseistyki Czesława Miłosza. Wydał *To* [To, Praha 2003], *Saligia a jiné eseje* [wybór eseistyki, Brno 2005]. Pracuje nad tłumaczeniem *Roku myšlíného* i tomu *Wiersze ostatnie*.

tereny Białorusi i Ukrainy, w czeskim ujęciu natomiast jest mowa tylko o byłych terenach Austro-Węgier. Drugą różnicą jest pokazanie podstaw Europy Środkowo-Wschodniej jako swoistej świadomości wartości – bez potrzeby nieustannego porównywania dorobku kulturalnego. Owszem, Miłosz konstatuje, że nie może znaleźć wielu wybitnych rodaków z Szetejn, przedstawia natomiast kulturę duchową tego regionu oraz znaczenie wymiaru etycznego. Dla autora *Ziemi Urlo* podstawowym zagadnieniem i problemem człowieka jest poszukiwanie granicy między dobrem i złem, ściśle połączone z egzystencją społeczeństwa ludzkiego. Miłosz stwierdza w swoich tekstach eseistycznych i publicystycznych oraz w wywiadach, iż mieszkańiec Europy Środkowo-Wschodniej wyróżnia się swoim odczuwaniem hierarchii wartości, ustalonej podczas walki o egzystencję. Dlatego też nasza literatura, konstatuje Miłosz, wnosi na teren Zachodu bezcenne doświadczenia, które tam zostały utracone i zapomniane:

Bo trzeba zauważyć, że zarówno na tej konferencji [Międzynarodowa konferencja pisarzy w Budapeszcie, 19–24 czerwca 1989 r. – przyp. L.Z.], jak na konferencji w Lizbonie, pisarze angielscy czy francuscy całkiem jawnie przyznawali się do poczucia ruiny. Jak powiedział Robbe-Grillet, wszystkie wartości legły w ruinie i literatura tworzona dzisiaj wyciąga z tego wnioski. Dla nas takie stanowisko jest trochę, powiedziałbym, staroświeckie; myśmy zaznali tych ruin o wiele wcześniej. Powstaje w tym miejscu zagadnienie wartości. Jeżeli, jak powiedziałem, empirycznie, wskutek naszych doświadczeń, przekonał się, że istnieje wyraźna granica oddzielająca dobro od zła i prawdę od fałszu, to, być może, obowiązuje [Fiut 1994, 383].

Josef Mlejnek podkreśla, iż podejście Miłosza do spraw społecznych, rozważania o literaturze, kulturze, polityce oraz jego poezja zawsze mają wymiar etyczny, ciągle słyszymy pytanie: skąd pochodzi zło? [Mlejnek 2001]. Odpowiedzi szuka Noblista poprzez liczne formy i gatunki, w jego twórczości przenika się poezja z prozą i teologia z filozofią w „formach bardziej pojemnych”. Egzystencjalne rozumienie naszej części Europy, jej historii, losów i przyszłości, przedstawione przez Miłosza w esejach, wywiadach i podczas zjazdów pisarzy, stanowi ważny głos w dyskusji o Europie Środkowej, dyskusji zawsze bardziej żywej w Czechach niż w Polsce. O ważności jego opinii świadczy częstotliwość, z jaką nazwisko Miłosza powtarzano w debatach czeskich w kontekście myślenia o problematyce środkowoeuropejskiej. Ważną rolę odgrywa

wybór jego eseistyki oraz przetłumaczona przez Helenę Stachovą¹³ *Rodzinną Europą*, pierwsza próba pokazania przez intelektualistę z kraju komunistycznego istoty własnych przeżyć historycznych.

Opisywanie własnej przeszłości należy do jednego z głównych nurtów twórczości Miłosza na emigracji. Na początku kierowały nim dwie potrzeby – wytłumaczenia swojej decyzji rodakom oraz przedstawienia fundamentów swojej egzystencji intelektualistom i czytelnikom na Zachodzie. Pierwsza z nich została wyrażona w artykule *Nie*, opublikowanym w 1951 roku w „Kulturze”, a także w dalszych reakcjach na zarzuty z kraju, drugą zaś możemy dostrzec w zbiorze esejów *Rodzinną Europą*. Miłosz we wstępie konstatuje, że „trudno albo przykro tłumaczyć, kim jestem, trzeba pomimo to próbować” [Miłosz 1990b, 58] i stara się robić to niemal przez całe swoje życie. Teksty autobiograficzne – eseistyczne, diarystyczne, sylwiczne [Nycz 1996] – tworzą znaczną część twórczości Miłosza. Jednak formy, w których starał się uchwycić swoje „ja” i wszystkie jego historyczne, społeczne i prywatne warstwy, zmieniają się. Wieleść podejść do tekstu autobiograficznego można prześledzić na przykładzie trzech tekstów: wydanego w Paryżu w 1959 roku zbioru esejów *Rodzinną Europą* [zob.: Burek 1981; Wyka 1991, 7–17; Heck 2003, 5–27], dziennika literackiego *Rok myśliwego* z 1990 roku [zob.: Walas 1991; Głowiński 1973; Podolska 1990; Olejniczak 1994] oraz książki *Abecadło Miłosza* z 1997 roku [zob.: Bogolebska 2002; Levine 1999]. Podstawowym tematem wszystkich wymienionych dzieł jest życie autora, pokazane każdorazowo w inny sposób, zawsze jednak z uwzględnieniem przeszłości. Narrator wykorzystuje swoją pamięć i wspomnienia. Ważnym elementem jest również nie-istnienie, nie-bycie – opisywani są ludzie, miejsca, państwa, przedmioty oraz czas, którego już nie ma: dzieciństwo, młodość, międzywojenna Litwa i Wilno, ludzie, którzy zginęli podczas wojny lub później. Narrator przyjmuje rolę świadka przekazującego ostatnie wiadomości, fragmenty wspomnień, cząstki historii. Po przez słowa przywołuje z powrotem do życia to, co utracone:

Widzę niesprawiedliwość: paryżanin nie musi ciągle na nowo wyprowadzać swego miasta z nicości [Miłosz 1990b, 58].

Tamtej wiosny 1920 roku w Wilnie nikt już nie odtworzy, choć pytanie, czy musi być odtworzona. Bo jeżeli naprawdę musi, to już taka, jaką była dla różnych oczu, nie tylko jednych, moich [Miłosz 1991, 174].

¹³ Helena Stachová (ur. 1931) – studiowała bohemistykę i polonistykę w Pradze, czołowa tłumaczka prozy polskiej (Witold Gombrowicz, Gustaw Herling-Grudziński). Wydała *Rodzinną Europę* [*Rodná Evropa*, Olomouc 1997], *Dolinę Isy* [*Údolí Isy*, Praha 1993].

Jestem wypełniony pamięcią o ludziach, którzy żyli i umarli, piszę o nich, zarazem świadomy, że jeszcze chwila, a mnie też nie będzie [Miłosz 2001, 104].

Miłosz wykorzystuje różne gatunki, nadając im zarazem nowy kształt. Z formami literackimi pracuje swobodnie, poszukując najstosowniejszego narzędzia do wyrażenia swoich myśli i opisanego własnej biografii. *Rodzinną Europą* zbliżona jest do kroniki – luźnej formy utrwalającej bieg czasu i wydarzenia historyczne, naśladując porządek chronologiczny. Łączy różne tematy, luźno podchodzi do ścisłego odnotowywania faktów i dat, uwzględniając raczej większe segmenty czasowe. Miłosz nawiązuje też do gatunku kroniki rodzinnej – kiedy opisuje swoich krewnych, dziadków i ubóstwianego mistrza, Oskara Miłosza. *Rok myślowego*, dziennik z okresu 1.08.1987–30.07.1988, odzwierciedla rok z życia autora, który reaguje na nowe impulsy codzienności, lecz równocześnie wraca do wydarzeń z przeszłości, przywołuje pamięć o ludziach umarłych, starych znajomych, rodzinie. Dziennik jako gatunek umożliwia wprowadzenie elementów prywatnych, powszednich, zwykłych – narrator odnotowuje w jednym zapisie stan pogody i smak śniadania obok podsumowania lektury książki, bez utraty formy, którą wytycza rama jednego tylko dnia. Od bardziej zwartej formy eseju Miłosz przechodzi do form otwartych, swobodnych, wolnych pod względem reguł – jedną z kulminacji tego podejścia jest *Abecadło Miłosza*, które należy do najbardziej eksperymentalnych prób „wysłowienia” przez autora własnego życiorysu. Miłosz używa nowego gatunku, przypominającego średniowieczne encyklopedie. Uporządkowane według alfabetu, zawierały wszelką wiedzę z różnorodnych dziedzin. Zawartość tych wszechstronnych, opasłych tomów zależała w pewnej mierze od ich autora, który starał się zanotować wszystkie wiadomości, które posiadał. Miłosz jednak świadomie tworzy elementarz własnego życia, wybierając to, co najważniejsze, tylko wedle własnego uznania. W *Abecadle* natrafiamy na wybitne osobowości kultury światowej obok ludzi zupełnie nieznanymi, na Los Angeles obok Bobtów, a to wszystko uzupełnia garść pojęć uniwersalnych, z pozoru przypadkowo porozrzucanych na stronach książki.

Odmienne formy umożliwiają plastyczne wykorzystanie czasu przedstawionego. W *Rodzinnej Europie* narracja zakreśla koło – z punktu wyjścia, w którym narrator opisuje swoją motywację oraz przyczyny, które doprowadziły go do rozpoczęcia pisania – wraca do przeszłości (historia Litwy, dzieciństwa, pierwsza wojna światowa, studia, podróże na Zachód, druga wojna światowa) i kończy na najbliższych czasowo wydarzeniach, opisując miesz-

kańca Wschodniej Europy i podstawy jego kultury. Ów obraz wylania się z tekstu, wykorzystującego subiektywne doświadczenia do budowania uniwersalnych poglądów oraz konkluzji. *Rok myślowego* natomiast nie przybiera formy retrospektywnej, nie zawraca, linia narracji biegnie z wybranego punktu w czasie, poprzez poszczególne dni, do ostatniego zapisu. Rama jest raczej przypadkowa, narrator nie wybrał sobie żadnej wyjątkowej daty (na przykład ważnej rocznicy czy tradycyjnie początku nowego roku). Z prostej linii czasu wyrastają dygresje, rozrastające się czasami w całe portrety, m.in. obraz problematycznej postaci Jarosława Iwaszkiewicza. Zapisy dzienne mają swój odgórnie ustalony porządek, który służy tylko do podziału notatek, w swojej głębokiej strukturze wszak dziennik nawiązuje do przeszłości i wydarzeń przekraczających dany interwał czasowy. *Abecadło Miłosza* pod względem organizacji czasowej jest tekstem wolnym od wszelkich rygorów temporalnych. Z centrum, które stanowi podmiot autora-narratora, wiodą nici czasowo-przestrzennych dygresji, opisujących różnorakie zjawiska na zasadzie asocjacji. Podobnie jak *Rodzinną Europą* i *Rok myślowego*, pokazuje zależność autora od przeszłości, bowiem większość hasel tworzą mini-wspomnienia – dotyczące miejsc, rzeczy, ludzi.

Wszystkie trzy teksty, mimo ich odmiennej formy gatunkowej i czasowej, łączy podmiot autora – Czesław Miłosz, temat centralny i główny narrator. Według klasycznej już definicji autobiografii, autorstwa Philipa Lejeune'a [Lejeune 2001], odbiorca, czytając tekst autobiograficzny, wchodzi w „pakt”, w ramach którego przyjmuje konwencję identyczności autora, narratora i bohatera, wyrażoną poprzez sygnaturę, własne imię autora. W przywołanych dziełach, punktem centralnym, trójdzielnym podmiotem jest sam Czesław Miłosz. Przedstawiając własną biografię i równocześnie porządkując przeszłość, przybiera różne maski – staje się kronikarzem epoki oraz Europy Wschodniej w *Rodzinnej Europie*, diarystą notującym najdrobniejsze wydarzenia w *Roku myślowego* i wreszcie encyklopedystą w *Abecadle Miłosza*. Czy chodzi zatem o wielość, przypadkowość „ja”? Niekoniecznie – jego konsekwencja jest przykładowa, a obraz własnego życia, budowany w tekstach esejistyczno-autobiograficznych, jest niesamowicie spójny. W całej jego twórczości spotykamy motywy regularnie wylaniające się z nie-egzystencji, utrwalone tylko w pamięci narratora: dzieciństwo, Litwę przedwojenną, doświadczenia zagłady i II wojny światowej, krytykę kultury zachodniej i wreszcie obraz samego siebie – świadka epoki [Czermińska 2000]. Narrator świadomie kreuje obraz przeszłości poprzez własny życiorys, subiektywne przeżycia stanowią fundament obiektywizacji, skłaniają do wyciągania wniosków na temat całej Europy

Środkowo-Wschodniej i jej mieszkańców. Autobiografia nie stanowi więc prostej opisy życia, lecz poprzez opisywanie (bio-grafię) własnych przeżyć autor buduje od nowa ich znaczenia, układa je w logiczną historię. W tym sensie krytykuje teksty autobiograficzne badacz amerykański Paul de Man:

Autobiography seems to depend on actual and potentially verifiable events in a less ambivalent way than other fiction does. It seems to belong to a simpler mode of referentiality, of representation, and of diegesis. [...]. But are we so certain that autobiography depends on reference, as a photograph depends on its subject or a (realistic) picture on its model? We assume that life *produces* the autobiography as an act produces its consequences, but can we not suggest with equal justice that the autobiographical project may itself produce and determine life and that whatever writer does is in fact governed by this technical demands of self-portraiture and thus determined, in all aspects, by the source of his medium? [De Man 1979, 920]

Jednak narrator *Rodzinnej Europy*, *Roku myślowego* oraz *Abecadła Miłosza* nie udaje nieświadomości czy mimetycznej naiwności.

Jest rzeczą jasną, że szczerść jest niemożliwa i że im więcej zachowuje się jej pozorów, tym większa rola przypada konstrukcji. Pretendując do nieosiągalnej prawdy, popelnia się kłamstwo, ponieważ wyłącza się zdarzenia, jakie ukazują nas w świetle niepochlebny [Miłosz 1990b, 161–162].

Powstaje pytanie, czy warto postępować wręcz odwrotnie: odsłaniać swoje słabości, pokazywać pokręcony życiorys dlatego tylko, że tak się w diariuszu dla siebie samego prowadzonym zapisało. Na pewno myśl o przyszłych czytelnikach była obecna, odbiegalbym od prawdy, gdybym zaprzeczył [Miłosz 1991, 7].

Oczywiście wszystkie biografie są fałszywe, nie wyłączając mojej, którą tego abecadła czytelnik skłonny byłby wysnuwać. Fałszywe, ponieważ poszczególne ich rozdziały są łączone według pewnego z góry przyjętego założenia, podczas gdy naprawdę łączyły się inaczej, choć jak, nikt nie wie. Zresztą ten sam fałsz dotyka autobiografie, skoro ten, kto pisze o swoim życiu, musiałby mieć wzrok Pana Boga, żeby powiązania zrozumieć [Miłosz 2001, 70].

Czesław Miłosz, jak wielu autobiografistów, począwszy już od świętego Augustyna, próbując opisać własny życiorys, równocześnie przedstawia

problemy deskrypcji wydarzeń życiowych. O ile pierwsze spotkanie z Zachodem w postaci Litomysla było raczej przypadkowe, stało się impulsem, zderzeniem z Innym, które skutkowało konsekwentnym dążeniem do poznawania własnego losu i prób ujęcia go w słowa. Miłosz dzielił dołę wielu intelektualistów środkowoeuropejskich, ale potrafił w sposób wybitny przekazać doświadczenia niepewności egzystencjalnej, spowodowane doświadczeniami wojny i emigracji. Dzieło Noblisty wykazuje się konsekwentnym podejmowaniem nieosiągalnego do końca zadania, aby słowami dotknąć rzeczywistości, opisywanie części własnego życia ma zaś odsyłać czytelnika do całości, do uniwersalnego rozumienia świata.

Literatura

- Anderson B., 2008, *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, tłum. Fantys P., Praha.
- Bělohradský V., 1991, *Mittleuropa: rakouská říše jako metafora*, w: Bělohradský V., *Přirozený svět jako politický problém. Eseje o člověku pozdní doby*, Praha.
- Bogolebska B., 2002, *Abecadla (alfabety) – popularna forma prozy wspomnieniowej*, w: Ciecślak T., Pietrycha K., red., *Literatura polska 1990–2000*, Kraków.
- Burek T., 1981, *Autobiografia jako rozpamiętywanie losu. (Nie tylko o Rodzinnej Europie)*, „Pamiętnik Literacki”, z. 4.
- Burian V., 1996, *Básníková polemika s dobou a s formou*, w: Miłosz C., *Traktáty a přednášky ve verších*, tłum. Burian V., Olomouc.
- Červenka J., 2008, *Historie jednoho překladu*, w: Miłosz C., *Svět*, tłum. Červenka J., Zblouv.
- Czermińska M., 2000, *Autobiograficzny trójkat: świadectwo, wyzwanie i wyzwanie*, Kraków.
- Fiut A., 1994, *Czesława Miłosza autoportret przeekorny*, Kraków.
- Głowiński M., 1973, *Powieść a dziennik intymny*, w: Głowiński M., *Gry powieściowe*, Warszawa.
- Havelka M., 2000, *Konotace pojmu „střední Evropa” v českém prostředí*, w: Havelka M., Cabada M., red., *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, Praha.
- Heck D., 2003, *Esej – gatunek uwikłany w paradoksy*, w: Heck D., red., *Kosmopolityzm i sarmatyzm. Antologia powojennego esaju polskiego*, Wrocław.
- Kundera M., 1986, *Únos Západu aneb Tragédie střední Evropy*, „Proměny”, nr 1.
- Lejeune P., 2001, *Wariacje na temat pewnego paktu o autobiografii*, tłum. Lubas-Bartoszyńska R., Kraków.
- Levine M.G., 2000, *„Abecadło” i trzecia powieść Czesława Miłosza, jak dotąd nie napisana*, w: Fiut A., red., *Poznanie Miłosza 2. Część pierwsza 1980–1998*, Kraków.
- Man P. de, 1979, *Autobiography as De-facement*, „Modern Language Notes”, vol. 94.
- Miłosz C., 1990a, *Mapa času*, przeł. Dvořáčková V., Mikešová I., Burian V., Praha.
- Miłosz C., 1990b, *Rodzinna Europa*, Warszawa.
- Miłosz C., 1991, *Rok myślnego*, Kraków.
- Miłosz C., 1992a, *Hymnus o perle*, przeł. Červenka M., Praha.
- Miłosz C., 1992b, *Svědectví poezie. Šest přednášek o neduzích našeho věku*, Praha.

- Miłosz C., 1992c, *Ztročžený duch*, przeł. Stankovič A., Belling J., Praha.
- Miłosz C., 1993, *Údolí Isy*, przeł. Stachová H., Praha.
- Miłosz C., 2001, *Abecadlo Miłosza*, Kraków.
- Mlejnek J., 2001, *Pocta Czesławu Miłoszowi k devadesátým narozeninám*, „Revue Proglas”, č. 5–6.
- Nycz R., 1996, *Sybylly współczesne. Problem konstrukcji tekstu*. Kraków.
- Olejniczak J., 1994, *Esaj i dziennik na emigracji*, w: Pytasz M., red., *Literatura emigracyjna 1939–1989*, Katowice.
- Podolska J., 1990, *Refleksje nad kształtem dziennika literackiego*, „Prace Polonistyczne”, t. XLVI.
- Pyszny J., 2000, „Sprawa Miłosza”, czyli poeta w czyścu, w: Fiut A., red., *Poznanie Miłosza 2. Cześć pierwsza 1980–1998*, Kraków.
- Trávníček J., red., 2009, *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*, Brno.
- Walas T., 1991, *Na tropie myślowego*, „Tygodnik Powszechny”, nr 5.
- Wyka M., 1991, *Unagi o polskim eseju*, w: Wyka M., red., *Polski esej*, Kraków.
- Zelinský M., 1991, *Czesław Miłosz a česká poezie*, w: *Slovanský a středoevropský literární kontext*, Praha.

Artykul powstał w ramach projektu „Komplexní zkoumání textu”, č. 261102 – hlavní řešitel: doc. PhDr. Rudolf Chmel, CSc.

Czesław Miłosz's Works Translated into Czech

The article presents translations of Czesław Miłosz's works into Czech language, in the context of socio-political situation in Czechoslovakia before 1989 and after the downfall of communist regime. In the second part of the article the author presents her own interpretations of the following texts by Czesław Miłosz: *Naive Realm*, *The Year of the Hunter*, *Miłosz's Alphabet*.

Key words: Czesław Miłosz, reception of Polish literature in Czech translations, autobiography